

Aydınlanma, Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim Kavramlarına Kısa Bir Bakış*

A Brief Look at the Concepts of the Enlightenment, Counter-Enlightenment, and Counter-Revolution

Fikret ÇELİK¹ Hayati ÖZGÜR²

Makale Geliş Tarihi / Received : 24/12/2019
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 28/12/2019

ÖZET

Aydınlanma düşüncesi, Avrupa'nın modernleşme serüveninde bir kırılmayı ifade eder. Ortaçağ'ın son dönemlerine dek götürülen, Rönesans'ın izinde toplumsal dinamiklerin dönüşümü hususunda kayda değer gelişmelere ev sahipliği yapan Avrupa modernleşmesinin seyri, XVIII. yüzyıla gelindiğinde değişmeye başlar. Aydınlanmanın ayır edici vasfı, XIX.yüzyılda Avrupa'da yaşanan muazzam dönüşümün düşünsel temellerini atmış olmasında zuhur eder. Rönesans'ın açtığı yolda önemli bir ivme kazanan modernleşme olgusu, Aydınlanma ile birlikte köktenci bir hüviyete bürünmüştür. Bu anlamıyla aydınlanma, Avrupa'nın modernleşme serüveninde bir dönüm noktası olma özelliğine haizdir. Aydınlanma'nın birey anlatısı, özgür iradeye yaptığı vurgu ve akla yüklediği misyon, onun moderniteye dönük yüzünü oluşturur ki söz konusu kırılma da bu noktada tezahüre etmektedir.

İsaiah Berlin'in özgün çalışmalarıyla literatüre kazandırdığı ve aydınlanmaya dair farklı bir eleştirel perspektif ortaya koyan "karşı aydınlanma" kavramı önemlidir. Bu söylem ve argümanlardan hareketle Berlin'in aydınlanmaya yöneltilen modern eksenli kimi eleştirileri incelemesi bakımından büyük bir önem teşkil etmektedir. Karşı aydınlanma kapsamındaki fikirlerin çeşitli ideoloji ve disiplinlerle ilişkilendirilmesinin mümkün oluşu, kavrama dair farklı yaklaşım ve çalışmaların önünü açmaktadır. Karşı devrim olgusu, pratiği önceleyen bir nitelik taşımakta ve bu nedenle kavramsal çerçevesinin oluşturulması önemlidir. Bu cihette genelleyici hükümlerde bulunmak için, tarihte cereyan eden ya da teşebbüs düzeyinde kalan devrimleri incelemek gerekmektedir. Fransız Devrimi, bu noktada tarihidir.

Anahtar Kavramlar: *Aydınlanma, Karşı Aydınlanma, Modernleşme, Fransız Devrimi, Akıl.*

ABSTRACT

The idea of the Enlightenment represents a breakup in Europe's adventure of modernization. The course of European modernization, which was taken until the late Middle Ages and hosted significant developments in the transformation of social dynamics in the footsteps of the Renaissance, has begun to change by XVIII century. The distinctive character of the Enlightenment occurs in the intellectual foundations of enormous transformation in Europe in the XIX century. The phenomenon of modernization gaining a significant momentum on the path, opened by the Renaissance, became a fundamentalist identity with the Enlightenment. In this sense, the Enlightenment is a turning point for the Europe's adventure of modernization. The individual narrative of the Enlightenment, its emphasis on free will, and the mission that it imposes on the reason form its face towards modernity, which the breakup in mention is manifested in this point.

The concept of "counter-enlightenment", which is brought to the literature by Isaiah Berlin's original works and presents a different critical perspective on the Enlightenment, has importance in this manner. Based on these discourses and arguments; it is of great importance for Berlin to prioritize some modern-oriented criticisms of the Enlightenment. The fact that the ideas within the scope of counter-enlightenment can be associated with various ideologies and disciplines paves the way for different approaches and studies on the concept. The phenomenon of counter-revolution has a feature prioritizing practice. Therefore, it is important to establish a conceptual framework. In order to make generalizing provisions for this reason, it is necessary to examine the revolutions that have taken place in history or remain as an attempt. The French Revolution is historical at this point.

Keywords: *Enlightenment, Counter-Enlightenment, Modernization, The French Revolution, Reason.*

* Bu çalışma, Hayati Özgür'ün, Doç. Dr. Fikret Çelik'in danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı'nda tez jürisine sunulmak üzere tamamlama aşamasında olduğu, "Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim Düşüncesinde Aydınlanma'ya ve Modern Dünyaya Bakış" adlı tez çalışmasının bazı kısımlarının özetlenmesiyle birlikte, çalışmanın makaleye dönüştürülmesi için yazılan giriş ve sonuç bölümleri eklenerek hazırlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: fikretcelik@kku.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-4510-6912

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı, ORCID NO: 0000-0003-3661-4648

GİRİŞ

Dünyanın, özellikle Batı ekseninde son dört yüzyıl içinde meydana gelen sosyal, siyasal, düşünsel, teknolojik ve ekonomik gelişmeler, yeryüzünün günümüzdeki çehresinin oluşmasında çok önemli gelişmeler olarak nitelendirilebilir. Özellikle XVIII. yüzyıl Avrupa'sına adını veren aydınlanma hareketi, sonuçları bakımından modern tarihin şekillendirilmesinde Fransız Devrimi ile birlikte büyük bir rol oynamıştır. Bu noktada mümkün dünyaların en iyisine ulaşmanın yollarını arayan aydınlanma düşünürlerinin bu yönde geliştirdikleri söylemler, Fransız Devrimcileri tarafından benimsenerek hayata geçirilmiş ve böylece yeryüzünde ideal hayata ulaşmanın olanaklı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Aydınlanma idealini gerçekleştirmek, mevcut düzenin sorgulanmasını gerektirmiş, bu da geleneksel yapıların sonunu getirmiştir. Modernleşmenin düşünsel dayanakları aydınlanma filozofları tarafından oluşturulmuştur, Devrim ise bunların tatbik edilmesine hizmet etmiştir. Aydınlanmanın özgünlüğü ve Fransız Devrimi'nin radikal yankıları, modernleşme olgusunun tüm dünyayı etkisi altına salmasında oldukça belirleyicidir.

Aydınlanma'nın ve Fransız Devrimi'nin modernliğin yerleşik bir değer haline gelmesindeki ayırt edici rolleri, her iki olguya da modernleşme ekseninde bütüncül bir perspektifle bakılmasını gerekli kılmaktadır, zira devrim, aydınlanma fikirlerinin bir uygulayıcısı konumunda yer almaktadır. Bu perspektifin düşünsel izleği, söz konusu olguların, pozitif ve negatif yönleriyle birlikte değerlendirilmesine dayanır. Zira, konuyla ilgili, sağlam, güvenilir ve doğruluk değeri taşıyan tespitlere ulaşılması, ancak böylesi bir yaklaşımla mümkün olabilmektedir. Bu ifadenin izinde karşı aydınlanma kavramı, aydınlanmaya dair eleştirel bir okuma sunmaktadır, İsaiah Berlin'in kişisel çaba ve çalışmalarıyla literatüre kazandırdığı bir kavram olarak karşı aydınlanma, aydınlanmanın henüz oluşum yıllarındaki eleştirel zihniyeti ortaya koyması bakımından kayda değer bir önem arz etmekte ve bu yönüyle ileride, özellikle modernleşme temelinde aydınlamaya yöneltilen eleştirileri belirli düzeyde önceleyen bir nitelik taşımaktadır.

Karşı Devrim olgusu içinde benzer bir durum söz konusudur, temelde pratiğe dönük bir kavram olmasından mütevellit, her devrim hadisesinde farklı bir hüviyete bürünmüş olsa da, Fransız Devrimi özelinde karşı devrime ilişkin bir anlatımda eleştirel içerikli tespit ve çıkarımlara ulaşmak mümkündür, üstelik Devrim'in moderniteye dönük yüzü, bu eleştirilere modern eksenli bir boyut da kazandırmaktadır. Dolayısıyla, hem karşı aydınlanma kavramı hem de karşı devrim olgusunda, aydınlanmaya dair modernleşme temelinde eleştirel bir perspektif ortaya konmakta ve bu suretle modernleşmenin yarattığı olumsuzlukların değerlendirilmesi hususunda fikrî düzeyde bir hareket noktası elde edilmektedir.

1. AYDINLANMA'NIN MODERNİTEYE DÖNÜK YÜZÜ

Avrupa'nın modernleşme serüveni ki-büyük ölçüde modern dünyanın inşasına yol açan gelişmelere ev sahipliği yapmıştır-bilindiği üzere Ortaçağ'dan Rönesans Avrupa'sına geçişle başlar ve akabinde yaşanan bir dizi gelişme sonrasında büyük bir ivme kazanır.(Beriş,2016:273) Rönesans'la birlikte, yerleşik düzenin sorgulanmaya başlanması, insanın yaşamını biçimlendirme ve anlamlandırma noktasında, iradesini kısıtlayan Ortaçağ'dan kalma kurumların itibar kaybına uğramasına neden olmuştur, bu bakımdan modern Avrupa'ya gidilen süreç, büyük ölçüde Rönesans zihniyetinin bir ürünüdür.(Kaya,2000:10) İnsanın değerli bir varlık olduğu yönündeki hümanist

söylemin doğal bir sonucu olarak, bu dönemin ana eğilimi, evrene dair her şeyin insanın yaşamı ölçüsü ve önceliğinde ele alınmasıdır. Bu durumda, Ortaçağ'ın uhrevi yaşam biçimi, dünyevi olanın önceliğinde önemini yitirmeye başlar; *“bu süreçte oluşan sekülerleşme ile, öbür dünya ve ölümden sonraki yaşama yönelik ilgi yerini, bu dünya ve bu dünyadaki yaşam yönelmeye bırakmıştır.”*(Duman2010:52-53) doğal olarak insanın günahkar ve lanetli bir varlık olduğuna ilişkin temel Ortaçağ öğretisi de. İnsan doğasına dair bu iyimser bakış, Avrupa'nın modernleşme serüveninde bir dönüm noktası özelliği taşıması bakımından bilhassa önem teşkil etmektedir; zira bilimsel gelişmelerin ışığı altında sınırlı ve aciz bir varlık olmadığını öğrenen dönem insanı için, ideal hayata ulaşmak artık mümkündür, hem de bu dünyada. Evrenin bilinebilir olduğu ve bu suretle yaşamın anlamlandırılabilirliği ön kabulü, Ortaçağ'ın zihni koşullarından ciddi ölçüde uzaklaşılması gösterir. Değişimin zihniyet düzeyinde gerçekleşmesi bu bakımdan oldukça mühimdir.

Yaşadığımız dünyada, mutluluğun ve ideal hayatın olanaklı olduğu inancı, en açık ifadesini aydınlanma hareketinde bulmuştur. XVIII. yüzyıl Avrupa'sına ismini veren bu kavram, içerdiği söylemler bakımından, Rönesans zihniyetinin hem taşıyıcısı hem de tamamlayıcısı konumundadır. İnsanın kendini geliştirmek suretiyle, hayatına yön verebileceği düşüncesi bu dönemde de benimsenmeye devam eder, dolayısıyla burada bir süreklilik hali söz konusudur. (Timuçin,2007:56) Ancak XVII.yüzyılın felsefi ve bilimsel birikimi, aydınlanma insanını, daha ötesini hayal etme, hatta ona ulaşabilme noktasında yüreklendirir, tabiri caizse bu birikimin aydınlanma çağı için, ufuk açıcı bir nitelik taşıdığını söylemek yanlış olmaz. Rönesans'ın, yaşamını belirleme ve anlamlandırma hususunda bireye sunduğu imkanlar, anlam verilemeyen ve bu noktada bilinmez olarak kalmaya devam eden kimi durumlar nedeniyle yine de sınırlıdır. Zira dönem insanı, bunların giderilmesi adına gereksinim duyulan gerçeklik ölçütlerinden yoksundur,(Hampson,1991:28) bu husus kesin hükümde bulunmayı güçleştirmekte ve o ölçüde de insanın belirlenmişliğini kaçınılmaz kılmaktadır, yani insan halen sınırlı ve aciz bir varlıktır. Öte yandan birey siyasi bir kuşatılmışlık içerisinde bulunmaktadır, her ne kadar kilisenin toplum üzerindeki etkisi kırılrsa da kısa süre zarfında güçlenen merkezi krallıklar toplumsal denetimi yeniden ele geçirmişlerdir.

Halbuki aydınlanma insanının zihninde sınırlar yoktur, hakikatin bilinebileceği ön kabulüyle hareket eden bu dönem insanı için, sınırlar yok hükmündedir. Hakikatin keşfi ve bu yoldaki engellerin kaldırılması ise insan aklıyla mümkün olmaktadır. Böylece aydınlanma; insanın ideal hayata yaşadığı dünyada ulaşmasının imkanı olduğu yönündeki Rönesansçı vaazı benimsemekle kalmaz, onu daha da ileri taşıyarak, aklın düzenini inşa koyulur,(Zeitlin,1987:229) bu aklın gerek yıkıcı gerekse kurucu formu göz önünde bulundurulduğunda, dönem insanının söz konusu sınırlar karşısındaki tutumu çok daha iyi anlaşılır. Aydınlanma düşünürleri için akıl, evrene ve insan hayatına dair her şeyin ölçüsüdür,(Davies, 2005:6) gerek bireysel düzlemde gerekse toplumsal açıdan aklın işlevsel olduğu kabul edilir, bu doğrultuda her birey aklını kullanmaya davet edilmektedir, Kant'ın aklı merkeze alan aydınlanma tanımında, bu davet iki şekilde, belirtildiği üzere bireysel ve toplumsal düzeyde yapılmaktadır. Aklın kullanımı, öncelikle bireyin cesaret göstermesini, kararlı oluşunu, yüreğini ortaya koymasını gerektirmektedir ki bunlar daha çok irade ölçüsünde zuhur eden özelliklerdir; ancak aynı Kant, bireyin iradesini baskılayan ve bu suretle aklını kullanmasına mani olan dışsal etmenlere de dikkat çekmektedir,(Kant,1784:312-313) bu durumda aklın, işlevini yerine getirmesi söz konusu etmenlerin giderilmesinden geçmektedir. Böylece, aklın yıkıcı ve kurucu formu hem bireyin yaşamında hem de toplumsal hayatın düzenlenmesinde işlevsel görünüm kazanır.(Cassirer, 2007:42)

Dolayısıyla, insana tanıdığı bu hareket alanı, aydınlanmanın özgünlüğünü ortaya çıkarır, dönem insanının kendisini evrenin sırrını çözmeye muktedir görüşü bu özgünlüğün tipik bir

yansımasıdır. Aydınlanmanın insan anlatısı, geleceğin inşasında özgür iradeyi yok sayan ya da sınırlayan her türlü yaklaşımı reddeder. Fransa’da yaşanan devrim hadisesi, bu anlatıdan kayda değer izler taşır. Özellikle, Fransız aydınlanmacıların din karşısındaki tutumları, bu bakımdan son derece dikkat çekicidir, ideal hayata bu dünyada ulaşabilmenin mümkün oluşu, hiçbir sınırlama ve dayatmanın kabul edilmemesinden geçmektedir ve bunun için gerektiğinde Tanrı dahi sorgulanmalıdır, çünkü Tanrı’nın varlığı kabul etmek, hüküm niteliği taşıyan emir ve yasaklarının kabul edilmesi anlamına gelmelidir. Aklın aydınlanmacıların işlevselleştirdiği şekilde, gerek bireysel hayatta, gerekse toplumsal düzenin işleyişinde kullanılabilmesi için bunların reddedilmesi ya da yumuşatılması gerekmektedir. Burada önemli olan bireyin zihnindeki Tanrı algısının köklü biçimde değişime uğramasıdır. Yoksa Fransız Aydınlanmacılar içerisinde Tanrı’nın varlığını kabul eden ve olumlayan düşünürler bulunmaktadır ve bunlar çoğunluktadır. (Köktaş,2016:562) Ancak sonuçta, Rönesans’tan Aydınlanma’ya uzanan süteçe Avrupa insanının Tanrı’ya bakışında önemli kırılmaların yaşandığı aşıkardır, bu Newton’un evrene müdahale etmeyen Tanrı anlayışında da, XVIII.yüzyıl Fransız Aydınlanma felsefecilerinin de Tanrı’yı yoksa sayan yaklaşımlarından karşılık görür.

Burada, aydınlanmaya ilişkin detaylı bir incelemeden ziyade, belirli kavramlar üzerinden daha çok genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir, bunlar; modernleşme, birey ve akıl’dır. Aydınlanma’nın moderniteye dönük yüzü ona bütüncül bir perspektifle bakılmasını sağlamaktadır.(Kılıoğlu,2015:336) Aydınlanma kapsamındaki fikirler, sadece Avrupa özelinde değil, Avrupa dışında da oldukça etkili olmuş, modernleşmenin nimetlerinden yararlanmak suretiyle modern dünyaya eklenmek isteyen ülke ve devletler, bu fikirlere karşı duyarsız kalamamışlardır. Aydınlanma Çağı, modern dünyanın inşasında temel bir uğrak noktasıdır, bu nedenle modernleşmenin yolu bir şekilde aydınlanma düşüncesi ile temas kurmaktan geçmektedir, bu bazen İskoç-İngiliz aydınlanması olmakta, bazense Fransız-Alman deneyimlerine ev sahipliği yapan Kıta aydınlanması ile gerçekleşmektedir, ancak devletçi eğilimin bir yansıması olarak otoriter öğeler barındırmasından mütevellit, Kıta geleneğinin çok daha ön planda olduğu görülmektedir. Avrupa modernleşmesinin merkezi kavramı birey’dir, Rönesans’la başlayan Hümanist anlayış, insanın değerli bir varlık olduğu ön kabulüne dayanır, doğası gereği iyilik yapmaya eğilim taşıyan ve bu nedenle özünde iyi olan insan, yaşamını anlamlandırma ve geleceğini inşa etme noktasında zamanla önemli kazanımlar elde etmeye başlamış ve bir süre sora bunların siyasi düzenlemelerle güvence altına alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır, (Kaya,2000:11) bu süreç bireyin tarih sahnesine çıkmasıyla sonuçlanır. Aydınlanma, birey olmanın gereklerini ortaya koyar, hem siyasi hem de epistemolojik açıdan. Birey olmanın ölçüsü, özgür iradedir ve bu nedenle iradenin kısıtlanması ve yok sayılması gibi bir durum söz konusu olamaz, gerektiğinde Tanrı bile böylesi bir anlayışın sonucu olarak, reddedilebilir. Böylece modern dünyanın kapıları sonuna kadar açılır, artık Avrupa insanı için ideal hayatın önünde hiçbir engel kalmamıştır, kendisine dayatılan toplumsal koşulların giderilmesi adına zincirlerinden kutulan birey, tabiri caizce geleceğin fethine yönelir.

Bu ise akılla gerçekleşir, aydınlanmacıların akla yükledikleri misyon, geleneksel düzenin sorgulanması, gerektiğinde ise yok edilmesine üzerinedir.(Buhr, Schroeder ve Barck,t.y:5) Dönem insanı, akli sayesinde hakikate ulaşabileceğini ve bu yolla evrenin sırrını çözebileceğine inanmaktadır. Modern dünyanın inşasında akla biçilen rol, onun kurucu boyutunu oluşturur, bu da aklın aydınlanmacılar için ne denli önem arz ettiğini ortaya koyar. Bu işi, pratikte üstlenecek olan ise bireydir, aydınlanmacıların akıl anlatısı, bireyselliği kaçınılmaz kılar, zira daha önce zikredildiği üzere, Kant’ın aydınlanma tanımında birey aktif bir varlık olarak tasarlanır. Şu halde aydınlanmanın moderniteye dönük yüzü, bireye verdiği önem ve akla yüklediği misyonda tezahür eder.

2. WILIAM BARRET'TAN İSAİAH BERLİN'E KARŞI AYDINLANMA KAVRAMI

Karşı aydınlanma kavramı, ilk kez Amerikalı profesör William Barret tarafından kullanılmıştır, varoluşçuluğun tarihsel gelişimini incelediği “İrrasyonel İnsan”³ isimli çalışmasında Barret, buradan da anlaşılacağı üzere karşı aydınlanmayı varoluş felsefesiyle özdeşleştirir; “Varoluşçuluk, en sonunda felsefi bir dille aktarılan karşı-aydınlanmadır.” (Barret,2016:274) Bu anlamıyla, karşı aydınlanma kapsamında dillendirilen görüşlerin, varoluşçu söylemlerle iç içe geçtiğini söyleyebiliriz. Yani Barret’e göre, karşı aydınlanma olgusu, varoluşçu bir okumadır. Varoluşçuluğun temel kavramları, bize karşı aydınlanmanı ne olduğu ya da ne olmadığı hususunda yeterli doneleri vermektedir.

Ancak Barret’in karşı aydınlanmaya ilişkin söz konusu tespiti, bir tanımdan öteye geçmez, bahse konu olan çalışması esasında varoluşçuluk üzerine kaleme alınmıştır ve bu bakımdan karşı aydınlanma kavramına dair gerekli ve yeterli bir analizden fazlasıyla yoksundur. Barret’in temel kaygısı varoluşçuluğa ilişkin kavramsal bir çerçeve çizmek olduğundan, karşı aydınlanmayla ilgili tespit ve çıkarımlarını bu kaygıdan bağımsız ele almak mümkün görünmemektedir, bu kaygının doğal bir sonucu, karşı aydınlanma kavramının ne olduğu sorusuna, büyük ölçüde varoluşçu bir anlayış zemininde yanıt aranmış olmasıdır, yani burada bir ön kabul söz konusudur, karşı aydınlanmanın gerçekte ne olduğu ya da ne anlama geldiğinin izahatı, kavrama katışıksız şekilde bakılmasından geçmektedir. Halbuki Barret’in yaklaşımında, karşı aydınlanma kavramının, varoluşçuluğa haiz olduğu yönünde bir ön kabul yer almaktadır, bu ise karşı aydınlanmanın tanımı, izahatı ve anlamlandırılması hususlarında ne yazık ki bir derinlik kaybına neden olmaktadır, en açık ifadesiyle, Barret’in söz konusu yaklaşımı, kavramı varoluşçu düşünceye hapsedmektedir.

Dolayısıyla, Barret’in ilgili eseri, karşı aydınlanma kavramına dair kapsamlı bir inceleme olmaktan oldukça uzaktır, eserde varoluşçuluğun tarihi gelişimine dair detaylı bilgilere yer verilse de, karşı aydınlanmanın ne olduğu ve nasıl temellendirileceği soruları büyük oranda yanıtız bırakılmıştır, bu nedenle eser; karşı aydınlanmaya dair kavramsal içeriğin tespiti ve tayini noktasında yeterli fikri donanımdan yoksundur. Neticede unutulmamalıdır ki Amerikalı düşünürün bu konudaki tutumu bir tanımdan öteye geçmez, oysaki bir düşüncenin epistemolojik açıdan incelenmesi için tanımdan çok daha fazlasına ihtiyaç olduğu aşikardır.

Karşı aydınlanma düşüncesi, gereksinim duyduğu bu epistemolojik temeli İsaiah Berlin’in çalışmalarında bulur, İngiliz Liberalizmi’nin önde gelen temsilcilerin birisi olan Berlin, Barret’tan yaklaşık on beş yıl sonra kaleme aldığı “Karşı Aydınlanma” (*Counter –Enlightenment*)⁴ isimli makalesinde kavrama dair etraflı bir analiz sunar. Adından da anlaşılacağı üzere, makale doğrudan karşı aydınlanmaya yönelik bir çalışmadır, yaşadığı dönemde kimsenin üzerinden durmadığı böylesi bir konunun İngiliz düşünürün dikkatini çekmesi, söz konusu özgün çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamış ve böylece karşı aydınlanma literatürünün oluşturulması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Barret’in, karşı aydınlanmaya ilişkin çizdiği sınırlı çerçevenin aksine Berlin, karşı aydınlanma üzerine kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur, makalenin karşı aydınlanma düşüncesine dair geniş bir perspektif sunuyor oluşu bu gerçeği ortaya koyar.

³ William Barret, İrrasyonel İnsan, Varoluşçuluk Üzerine Bir İnceleme, Çev: Salih Özer, Hece Yay., Ankara, Haziran 2016,

⁴ İsaiah Berlin’in bu makalesine “Kirpi ile Tilki” isimli çalışmasında ulamak mümkündür. Bkz. Kirpi ile Tilki, Seçme Makaleler, “Karşı Aydınlanma”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Eylül 2018,

Karşı aydınlanma, her şeyden önce bir aydınlanma eleştirisidir, gerek Barret'ta gerekse Berlin'de kavramın, aydınlanmanın eleştirel açıdan değerlendirilmesine yönelik şekilde ele alındığı görülmektedir. İrrasyonel İnsan'da, karşı aydınlanmanın varoluş felsefesiyle ilişkilendirilmesi bu bakımdan zikredilmeye değerdir, zira varoluşçuluk özünde bir aydınlanma eleştirisidir,(West,1998:163-166) varoluşçu düşünürler, aydınlanmaya yönelttikleri itirazlarla eleştirel bir geleneğin oluşmasında oldukça etkili olmuşlardır. Bu nedenle Barret'in saptaması, karşı aydınlanmadan ne anlaşılması gerektiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Şu halde, bu ifadelerden hareketle, karşı aydınlanma düşüncesinin, temelde bir aydınlanma eleştirisi olduğunu söyleyebiliriz. Peki bu eleştirelliğin hareket noktası nedir, hangi fikri düzlemde cereyan etmekte, nasıl bir nitelik taşımaktadır? Kavrama ilişkin literatürün belirlenmesinde başlıca rol oynayan Berlin'in Karşı Aydınlanma isimli makalesi bu sorulara verilen yanıtların bütüncül bir ifadesi ve okumasıdır; aydınlanmada olduğu gibi, karşı aydınlanma düşüncesinin merkezi kavramı da akıl'dır, liberal bir düşünür olması nedeniyle aydınlanmanın her şeyi aklın ölçüsü kılan ve bunu mutlaklaştıran anlayışı karşısında eleştirel bir tavır takınan Berlin, Çapan'ın belirttiği şekilde Batı düşünce geleneğinin hakim paradigması haline gelen monist/tekçi bakışı yadsır.(Çapan,2015: 40-44) Aydınlanma düşünürlerinin akla yüklediği misyonda da görülebilecek olan bu husus, aydınlanmada içselleştirilen değerlerin dayatılmasına neden olmakta, bu bakımdan zorlayıcı bir nitelik taşımaktadır, aydınlanmanın vaaz ettiği toplumsal tasarımlar dayatmacıdır. Farklılıkların görmezden gelinmesi, bir tehdit olarak algılanması ve nihayetinde yok edilmesi bu dayatmacı kültürün tipik bir sonucudur.

Berlin, bu noktada, Batı düşünce geleneğiyle çatışan ve yukarıda zikredilen monist/tekçi anlayışın karşısında yer alan üç isimden bahseder, bunlar; Vico, Hamann ve Herder'dir, her biri de söylemleriyle karşı aydınlanma düşüncesinin fikri dayanaklarının meydana getirilmesine doğrudan etki etmiştir. Berlin'in üzerinde durduğu bu üç düşünür, karşı aydınlanma düşüncesinin çekirdek kadrosunu oluşturur, son iki düşünürün Alman Romantik akınına mensup olması, bilhassa dikkat çekicidir, çünkü Berlin için karşı aydınlanma düşüncesinin merkezi kavramları romantizmin söylemleri üzerin temellenir, başka bir deyişle, Barret'in karşı aydınlanmayı varoluşçulukla ilişkilendirmesine benzer şekilde, Berlin de karşı aydınlanmayı romantik düşünüşle bağlantılı bir kavram olarak ele almıştır. Bununla birlikte, İngiliz düşünürün karşı aydınlanmanın kavramsal çerçevesini, romantizmle sınırlı tutmaktan özellikle kaçındığını da söylemek gerekmektedir, nitekim gerek Karşı Aydınlanma isimli makalesi gerekse "*Romantikliğin Kökleri*" isimli çalışması dikkatli biçimde incelendiğinde, kavramın farklı ideoloji ve disiplinlerle ilişkilendirilmesinin son derece mümkün olduğu görülecektir.

Hem Vico'da hem de Hamann ve Herder'de, yukarıda dile getirilen, Batı düşünce geleneğinin özünü işlemiş olan monist/tekçi bakışın reddiyesine yönelik bir tutum söz konusudur, bu bakışın temelinde, aklın evrene dair her şeyi bilmeye muktedir olduğu yönündeki ön kabul yatmaktadır, aydınlanmacılar için gerçekliğin yegane ölçütü akıldır,(Çüçen,2005:31) aklın etkin kullanımını aydınlanma idealinin gerçekleştirilmesinde hayati bir öneme arz etmektedir, bu ise Kant'ın tanımında dillendirildiği üzere hem bireysel anlamda hem de toplumsal düzeyde karşılık bulur, aydınlanma akli bu yönüyle bütüncül bir nitelik taşır, bireyi de içinde yaşadığı toplumu da idealize ettiği tasarımın gerçekleştirilmesinde etkinlikte bulunmaya davet eder, ama bu davetin bir zorlama olduğunu düşünmek için elimizde çok sebep bulunmaktadır. Bu noktada aydınlanma aklının, Cevizci'nin tabiriyle mutlak bir hüviyete büründüğünü söylemek yanlış olmaz.(Cevizci,2017:32) Bu özellikle, onun yıkıcı ve kurucu formunda tezahür eder; çünkü aklın, aydınlanma değerlerinin uygulanması/hayata geçirilmesi noktasında üzerine düşeni yapabilmesi, yani işlevini görebilmesi için yerleşik yapı ve kurumların sorgulanması, hatta ihtiyaç duyulduğunda yok edilmesi gerekmektedir.

İşte Berlin tarafından, karşı aydınlanmacı vasfına haiz kılınan üç düşünür de, aydınlanmanın bu akıl anlatısına mutlak surette karşı çıkmışlardır. Erken aydınlanma döneminin bir düşünürü olan Vico; aklın, evrenin sırrını çözebilmeye muktedir olduğu yönündeki fikre katılmaz ve bilinmezliğin bir hüküm mahiyeti taşıdığını savunur, aklın güç getiremeyeceği durumlar her zaman olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Berlin, Vico'nun karşı aydınlanmacı rolünü, devrimcilikle eş tutar, (Berlin, 2008:112) İtalyan düşünürün aydınlanmaya yönelttiği eleştiride, bilimsel kesinlik yadsınmakta ve zaman kavramı olmayan doğa yasaları öğretisi reddedilmektedir, böylece aydınlanma akılcılığı, önemli bir dayanağından mahrum kalır; aklın yıkıcı ve kurucu düzeyde, işlevsel ve o ölçüde de mutlak kılınması, gerçekliğin bilinebileceği savına dayandırılmaktadır, halbuki Vico için bu durum kabul edilemez, evren bir kez bilinemezlik noktasında ele alındığında (Berlin,2016:89-90) doğal olarak aklın işlevselliği adına ileri sürülen tüm argümanlar boşa çıkmaktadır.

Hamann ve Herder'de de aynı eğilim sürdürülür, Vico'nun aydınlanma karşısındaki konumunu devrimcilikle ilişkilendiren Berlin, Hamann'ın rolünü ise yıkıcı olarak tarif eder, Hamann diğer iki düşünürle kıyasla karşı aydınlanmanın en radikal temsilcisi olması bakımından bilhassa önem taşımaktadır, Alman düşünür, aydınlanmayı topyekün biçimde reddeder, bu anlamda bir aydınlanma karşıtlığından söz etmek mümkündür. Aydınlanmanın dine yönelik olumsuz yaklaşımı, böylesi bir karşıtlığın oluşmasındaki ana etkeni oluşturur, çünkü din, Hamann'ın yaşamında önemli bir yere sahiptir, inanç faktörü hem kişiliği üzerinde hem de felsefi anlayışında belirleyici konumdadır.(Berlin,2004:60) O da Vico gibi, aklın işlevselliği hususunda ileri sürülen argümanları hiçbirine itibar etmemiş, evrendeki işleyişi ve insan hayatını Tanrı'nın yaratıcı inayeti eksenine izah etmeye çalışmış ve döneminin, Aydınlanma Çağı'nın Tanrı'yı akılcı yoldan kanıtlamasına tepki göstermiştir.(Salihoğlu, 1988:201) Hamann'ın bu konudaki yaklaşımını, en iyi "*Tanrı bir şairdir, matematikçi değil!*" sözü özetler.(Berlin, 2016:81) Herder'in önemi ise, kültürel çoğulculuğa yaptığı vurguda tebarüz eder, aslında benzer bir eğilim Vico'da da görülür, her bir kültürün kendine mahsus bir değeri olduğunu savuna İtalyan filozof için, bir kültürün diğerine üstünlüğü gibi bir durum söz konusu olamaz, bu elbette ki aydınlanmanın geçmiş zamanlara yönelik bakışı ile tarih anlatısına dair eleştirel bir göndermedir. Bu görüşleri benimseyen Herder, aynı zamanda sitemli bir kuram inşa etmeye yönelmiştir. (Berlin,2008:118) Onun söylemlerinde, kültürel çoğulculuk vurgusu çok daha belirgin tondadır, Berlin, Alman düşünürün bu konudaki tutumunu şu sözlerle ortaya koyar: "*...Herder'in eşsiz katkıları bulunan ilkel kültürlerin korunması hakkında duyduğu tutku ve insan ruhunun her ifadesi ve hayal gücünün her eserine duyduğu aşk ortaya çıkar.*"(Berlin,2008:119) Herder için, tarih her kültürün eşsiz katkılarıyla meydana getirilmektedir ve bu da insanlık medeniyetinin kültürel zenginliğini ifade etmektedir, her kültür bu açıdan değerlidir ve saygınlık içerir, o halde her kültürü kendi dönemi, kendi zamansallığı ve kendi değerleri ölçüsünde ele almak gerekmektedir, bu, kültürel düzeyde gerçekleşen katkıların ortaya çıkarılmasını ve anlaşılmasında elzemdir.

3. KARŞI DEVRİM OLGUSU

Son olarak karşı devrim mefhumuyla ilgili birkaç hususa değinmek gerekmektedir. Bunlardan ilki karşı devrimin ne olduğu üzerinedir, kavramın tarih sahnesine çıkışı, Fransız Devrimi yıllarına tekabül eder, Hannah Arendt karşı devrim terimini kullanan ilk kişinin Fransız düşünür Condorcet olduğunu aktarır, ona göre karşı devrim, "*ters yönden bir devrim*"dir; ancak, de Maistre bu tanıma itiraz etmiş ve karşı devrimin "*ters yönde bir devrim değil, devrimin karşıtı*" olduğunu iddia etmiştir.(Arendt,2012:20) Dolayısıyla kavramın literatüre kazandırılmasında, Comdorset ve çok daha

belirgin düzeyde Maistre'nin etkili olduğu görülmektedir. De Maistre'nin bu konudaki ayır edici rolüne birazdan değinilecektir. Bununla birlikte karşı devrim olgusunun ortaya çıktığı yer olarak Devrim Fransa'sının işaret edilmesi de oldukça önemlidir, ortaya çıkışı, gelişimi ve sonuçları bakımından modern nitelikli ilk devrim olma vasfına yaraşır Fransız Devrimi, birçok konuda olduğu üzere(Adadağ,2007:55;Parker, 2000:22-23) karşı devrim hususunda da öncü bir konumda yer alır. Devrimin gerçekleşmesi ve akabinde tatbik edilen devrimci düzenlemeler, bilindiği üzere kısa sürece karşıt bir harekete yol açmış ve neticede devrimcilerle eski düzen taraftarları arasında iç savaş patlak vermiştir, elbette sürecin harici boyutu olduğu da unutulmamalıdır. Karşı devrimci hareket, tüm girişimlerine karşı-devrimci düzenlemelerin hayata geçirilmesi noktasında büyük bir toplumsal dirençle karşılaşıldığını hatırlatmakta fayda bulunmaktadır, devrimci şiddetin tırmanışa geçmesinde karşı devrimci direncin etkinliği doğrudan belirleyicidir(Doyle,2001:110)-iktidarı ele geçirememiş, böylece devrimci iktidar bu mücadeleden zaferle ayrılan taraf olmuştur. Devrim boyunca yaşananların etkisi, ilerleyen süreçte benzer türden devrimci kalkışmalara ev sahipliği yapmış farklı ülke ve coğrafyalarda da hissedilmiş, devrimci grupları tasfiye etmek isteyen geleneksel kesimler büyük ölçüde Fransa deneyimini takip etmişlerdir, bu bakımdan Fransız Devrimi, sadece devrimci bir geleneğin değil, aynı zamanda karşı devrime ilişkin bir geleneğin de başlatıcı olmuştur.

Bu ifadelerden çıkan ilk sonuç, karşı devrimci literatürün oluşturulmasında büyük ölçüde Fransız Devrimi sürecinde yaşananlardan yola çıkılmaktadır, bu noktada devrim öncü bir rol üstlenir, diğer bir sonuçsa karşı devrimin, teorikten ziyade pratik odaklı bir kavram olduğudur, yukarıda izah edildiği üzere, karşı devrim konusunda gereksinim duyulan bilgilere temelde Fransız Devrimi ile yine benzer nitelikli devrimci kalkışmaların somut tezahürlerinden ulaşılmaktadır, yani burada pratiğin öncelikli kılındığı bir durum söz konusudur, aydınlanma ve karşı aydınlanma kavramlarının aksine, karşı devrimin kavramsal içeriği tespit etmek, pratiğin öncelenmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Karşı devrim üzerine sistematik bir analiz yapılabilmesi için, başta Fransız Devrimi olmak üzere karşı devrimci kalkışmalara sahne olmuş her devrimi dikkatli bir biçimde incelemek gerekmektedir.

Bu husus, karşı devrim ile devrim karşıtlığı arasındaki farkın ortaya konulması açısından da önemlidir, Fransız Devrimi özelinde, devrim karşıtlığına soyunmak, devrime söylem düzeyinde cephe alınması anlamına gelmektedir, buna karşın karşı devrimci olmanın başlıca özelliği, örgütlü eylemde bulunmak ya da bu tür bir eylemde aktif şekilde yer almaktır.(Ceylan, 2007: 25-26) Bu nedenle, devrim karşıtlığı karşı devrim olgusuna içkindir, yani her karşı devrimci girişim ya da oluşum, aynı zamanda devrim karşıtlığına ilişkin bir nitelik taşımaktadır, ancak aksini söylemek mümkün görünmemektedir, devrim karşıtı olmak, her durumda karşı devrimci olmayı gerektirmeyebilir.

Son olarak, her devrimin karşı devrimci bir kalkışmaya mahal vermeyeceğini belirtelim, bir devrimde bu tür girişimlerin olması için, genelde toplumsal dinamiklerde köklü değişikliklerin yaşanması gerektiği kabul edilir, değişimin dozu arttıkça yerleşik kesimlerin süreç karşısındaki tutumları da o ölçüde setleşir ve bu durumda karşı devrim ihtimali ortaya çıkar. Dolayısıyla, karşı devrimin ön koşulu köklü ve bundan mülhem şiddet içeren değişimdir, değişimin niteliği, yani köktenci yapısı, Güngör'ün aktardığı üzere aynı zamanda devrim ile isyan arasındaki temel farkı da oluşturur.(Güngör,2007: 112-120) Şu halde köktenci yenilikler yaratmayan ya da şiddete başvurmeyen devrimlerin karşı devrimci eylemlere mahal vermesi pek mümkün görünmemektedir. Ancak bizim burada kast ettiğimiz modern nitelikli devrimler, Fransız Devrimi özelinde deneyimlediğimiz devrimlerdir, bu devrimlerde değişimin niteliği köklü ve şiddete dayalıdır ki bu durumda karşı devrim potansiyeli devrimin herhangi bir anı için her zaman mevcuttur. Bu nedenle, karşı devrimci kalkışmalara mahal vermeyen devrimlere rastlamak mümkünse de, Fransız Devrimi ya da Rus

Devrimi örneklerinde görüldüğü üzere, benzer türden devrimci süreçler, karşı devrim riski ya da potansiyelini her zaman için taşırlar,

SONUÇ

Aydınlanma düşüncesi, modern dünyanın inşasında oynadığı rol bakımından, büyük bir önem teşkil etmektedir. Ortaçağ'ın bitimi ve Rönesans'la birlikte büyük bir ivme kazanan Avrupa modernleşmesinin temel uğrak noktalarından birisi olan aydınlanma, içerdiği söylem, fikir ve tasarımlara bağlı olarak kısa süre zarfında büyük bir dönüşümün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönüşümün hızı, niteliği ve yarattığı sonuçlar, modern Avrupa'yı şekillendirmiş ve akabinde tüm dünya modernleşme olgusunun tesiri altına girmiştir.

Bu süreç göz önüne alındığında, aydınlanma, modern dünyaya gidilen süreçte bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır, zira modernleşmenin imkânlarından yararlanmak isteyen ülkeler için, modern dünyaya eklemelenmenin yolu aydınlanma fikirlerini benimsemekten geçmektedir. Dolayısıyla modernleşme yolunda, aydınlanma hareketini dikkate almanın gereksinimden öte bir zorunluluk ifade ettiğini söylemek gerekmektedir. Bu ifadelerden hareketle, bu yazıda aydınlanma, karşı aydınlanma ve karşı devrim kavramları ele alınmıştır, aydınlanmanın moderniteye dönük yüzü, modernleşme eksenli çalışmalarda aydınlanma düşüncesine yakından bakılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Yukarıda zikredildiği üzere aydınlanma, modern dünyanın inşasında, söylemleri ve geliştirdiği yaklaşımlarla büyük bir rol oynamıştır. Ancak modernleşmenin yarattığı dönüşümün olumlu sonuçları kadar, negatif etkileri de olmuştur. Bu durum, aydınlanma karşısında eleştirel bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu yaklaşıma dair farklı bir okuma denemesi olarak karşı aydınlanma kavramı üzerinde durulmuş, İsaiah Berlin'in aynı isimli makalesinden hareketle karşı aydınlanma kapsamında aydınlanmaya yöneltilen eleştirilere yakından bakılmıştır. Karşı devrim kavramı ise, daha çok pratiğe dönük bir içerik teşkil etmektedir, bu husus, pratikte çok sayıda devrimci hadisenin cereyan etmesine bağlı olarak, kavrama dair genelleşici tespitlerde bulunmayı güçleştirmekte, aynı sebeple teorik dayanaklarının ortaya çıkarılmasında birtakım problemlerle karşılaşılmasına neden olmaktadır.

Bu konuda dile getirilenlerle birlikte, Fransız Devrimi ve bu süreçte yaşananlar, karşı devrim literatürünün oluşturulmasında kayda değer verilere ulaşılmasını olanaklı kılmaktadır. Her ne kadar, daha çok fiili düzeyde yaşananları önceleyen bir kavram olsa da, Fransız Devrimi'nin modern dünyanın biçimlendirilmesinde, aydınlanma ile birlikte oynadığı rol göz önünde bulundurulduğu takdirde, karşı devrim olgusunu da modern eksenli bir okumaya tabi tutmak bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Adadağ, Ö. (2007), Fransız Devriminin Evrenselliği Üzerine, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl:3, Sayı 11, Ankara

Arendt, H. (2012), *Devrim Üzerine*, Seçme Eserleri 7, İletişim Yay., İstanbul,

Barret, W. (2016), *İrrasyonel İnsan*, Çev: Salih Özer, Hece Yay., Ankara

Beriş, H. (2016), "Rönesans ve Reform, Yeni Bir dünyanın Eşiğinde" , *Siyasi Düşünceler Tarihi*, Editörler: Hamit Emrah Beriş-Fatih Duman, Orion Yay., Ankara

- Berlin, İ. (2004), Romantikliğin Kökenleri, Çev: Mete Tunçay, Yapı Kredi Yay., İstanbul
- Berlin, İ. (2008), Kirpi ile Tilki, Seçme Makaleler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul
- Berlin, İ. (2016), İsaiah Berlin’le Konuşmalar, Söyleşi: Ramin Jahanbegloo, Çev: Zeynel Abidin Kılınç, Yapı Kredi Yay., İstanbul
- Berlin, İ. (2016), Akıntıya Karşı, Fikirler Tarihi Üzerine Bir Deneme, Profil Yay., İstanbul
- Buhr, M.-Schroeder, W.-Barck, K.(y.t), “Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi” , Birim Yay.
- Cassirer, E. (2007), Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi, *Toplumbilim*, Sayı 11,Ankara
- Cevizci, A. (2017), Aydınlanma Felsefesi, Felsefe Tarihi-4, Say Yay., Ankara.
- Ceylan, A. (2007), Edmund Burke’ün Muhafazakar Düşüncesinde “İyi Devrim” “Kötü Devrim” Ayrımı, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl:3, Sayı:11, Ankara
- Çapan, A. (2015), İsaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında, On İki Levha Yay., İstanbul
- Çüçen, A. (2005), Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi, Prof Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı, Gazi Kitabevi, 115-122, Ankara
- Davies, S. (2005), Aydınlanma, *Liberal Düşünce*, No:37, s.5-10,Ankara
- Doyle, W. (2001), Fransız Devrimi, Kültür Kitaplığı Dost Yay., Ankara
- Duman, F. (2010), Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına, Liberte Yay. , Ankara
- Güngör, C. (2007), Devrim Üzerine, *Muhafazakar Düşünce*, Sayı 11,Ankara
- Hampson, N. (1991), Aydınlanma Çağı, Çev: Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yay.
- İrwing, M. Z. (1987), Aydınlanma: Felsefi Temeller, Çev: Mustafa Tekin, New Jersey
- Kant, I. (2015), Seçilmiş Yazılar, Çev: Nejat Bozkurt, Sentez Yay. , İstanbul
- Kaya, Y. (2010), Aydınlanma Çağı ve Felsefesi, Tıglat Yay., İstanbul
- Kıllıoğlu, İ. (2015), Aydınlanma’nın Felsefi Temellerinin Tartışması II, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:5, İstanbul
- Köktaş, M. (2016), “Aydınlanma”, Siyasal Düşünceler Tarihi, Editörler: Hamit Emrah Beriş-Fatih Duman, Orion Yay., Ankara
- Parker, D. (2000), Batı’da Devimler ve Devrimci Gelenek, 1560-1991, Çev: Kemal İnal, Dost Yay., Ankara
- Salihoğlu, H. (1988), Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, ss.199-208

Timuçin, A. (2007), Aydınlanma Düşüncesi, *Toplumbilim*, Sayı 11, Ankara

West, D. (1998), Kıta Avrupa Felsefesine Giriş, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yay., İstanbul